

О. Боринська

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІЇ У ПОСТТОТАЛІТАРНИЙ ПЕРІОД

Після розпаду СРСР утворилися незалежні держави, які обрали демократичний шлях розвитку, однак не всі змогли впровадити його в життя і побудувати громадянське суспільство. Трансформація політичної системи проходить суперечливо, а прозорість і чесність виборів є індикатором демократичності політичного режиму. Особливий варіант політичної трансформації демонструє Білорусь: країна в центрі Східної Європи із населенням близько 9 млн. чол., найбільш “соціалістична” із всіх колишніх союзних республік, з досить високим рівнем життя, найменш корумпованими чиновниками в недалекому минулому і з осередком “президентської диктатури” сьогодні.

Початкові умови розвитку Білорусі мало чим відрізнялися від українських, і якщо економічний розвиток, на перший погляд, приблизно на одному рівні, то політичне життя країн суттєво відрізняється. Україна після подій “Помаранчевої революції” будує демократичне суспільство, а Білорусь набирає все більше ознак тоталітарної держави.

Темою виборів та демократичних перетворень у Білорусі зацікавилася чимало науковців та журналістів. Загальні проблеми трансформації білоруського суспільства розкрито у статтях А. Панчишина¹, В. Чернова², О. Кордуна³, В. Карбалевича⁴. О. Грінкевич, О. Чередніченко⁵ та В. Дубнова⁶ у своїх публікаціях вони зупиняються на більш детальному вивченні феномена харизми

О. Лукашенка, Д. Фурман, О. Буховець⁷ вивчають сучасне суспільство у Білорусі через призму самосвідомості і самоусвідомлення громадян. Цікавить вчених і білорусько-українські взаємини як на політичному, так і на культурному рівнях, зокрема ці питання висвітлені у публікаціях І. Бавкова⁸ та К. Бондаренка⁹. На сьогодні існує чимало публікацій присвячених перетворенням у білоруському суспільстві, проте бракує узагальненого системного аналізу подій, що привели Білорусь від демократії до авторитарного режиму.

У цій статті ми проаналізуємо політичні трансформації у Білорусі, прослідкуємо шлях країни від демократії до диктатури, визначимо причини такого перетворення, а також проведемо паралелі з політичною ситуацією в Україні.

27 липня 1990 р. Верховна Рада Радянської Білорусі ухвалила Декларацію про державний суверенітет. Путч у Москві (серпень 1991 р.) прискорив крах радянської імперії і, як наслідок цього, 27 серпня 1991р. Верховна Рада Білорусі проголосувала за надання Декларації статусу конституційного закону¹⁰.

Прагнення до змін нарешті охопило і білоруське суспільство: президентські вибори 10 липня 1994 р. були названі “народною революцією”. Особливістю білоруського варіанту було те, що переміг кандидат, який виступив як проти старого режиму і свавілля радянської номенклатури, так і проти ринкових перетворень. Соціально-політичні ідеї О. Лукашенка неконкретизовані і загальні, але основна увага електорату зосереджувалася на чесності та рішучості кандидата. Проти О. Лукашенка виступили як інтелігенція, яка не могла вибачити неосвіченість, так би мовити середній IQ кандидата, так і номенклатура, яка не сприймала О. Лукашенка, бо він був не з її оточення. Зовнішньополітичні чинники також мали б відіграти свою роль: російському керівництву значно бажаніший передбачуваний В. Кебич, ніж імпульсивний та емоційний О. Лукашенко. Незважаючи на все це, О. Лукашенко у 1994 р. мав незаперечну підтримку у народі, і хоча програма мала досить невизначену соціально-економічну позицію, зате були присутніми сильний натиск на моральність і обіцянка “навести порядок” у країні у разі перемоги. У першому турі О.Лукашенко здобув 44,82% голосів, тоді як В.Кебич – 17,33%, З.Позняк (Білоруський Народний Фронт) – 12-

,82%, С. Шушкевич – 9,91%. Другий тур став для О. Лукашенка тріумфальним: він здобув 80% голосів виборців, а його конкурент В. Кебич лише 14%¹¹. Подібні політичні процеси відбувались і в Україні: у липні 1994 р. на президентських виборах переміг Л. Кучма, і хоча його популярність серед народу була значно меншою, ніж у О. Лукашенка, український Президент намагався втілити в життя способи правління білоруського лідера.

На думку психологів О. Грінкевича та О. Чередниченка, “О. Лукашенко має всі характеристики фанатика: у нього немає близьких друзів, нормальної сім’ї, а є лише одна мета – влада. Він постійно демонструє, що влада для нього інструмент. Почасти це так. Але його амбіції сягають далі, ніж керувати Білоруссю¹²”.

Законодавча база Білорусі була закріплена у Конституції, прийнятій 15 березня 1994 р., яка набрала чинності 30 березня того ж року, після опублікування у всіх центральних газетах республіки. Основний Закон проголошує Білорусь унітарною правовою соціальною державою. У розділі 4 (глава 6) йдеться про створення нового органу влади – Конституційного Суду, який входить до особливих видів контролюючої влади, в цю ж групу виділено прокуратуру та контролюючу палату. За Конституцією 11 членів Суду обиралися парламентом на 11 років. Завданням Суду була оцінка відповідності правових актів Конституції країни. Конституційні звернення можуть подаватися Президентом, головою парламенту, групою не менш як з 70 депутатів, Верховним Судом, Вищим економічним Судом або Генеральним прокурором¹³. Ми навмисне зупинилися детально на повноваженнях Конституційного Суду, для того, щоб конкретизувати, як саме “обійшов” Основний Закон О. Лукашенко, які переваги отримав, змінивши чинну Конституцію.

Згідно з Конституцією Президент вважався главою держави і виконавчої влади, мав право створювати і ліквідувати міністерства й ін. урядові органи, пропонувати на затвердження парламенту прем’єр-міністра, міністрів (ст.100), глав Центрального Банку, Верховного Суду, Конституційного Суду. “Не було б перебільшенням стверджувати, – вважає О. Кордун, – що Конституція Білорусі 1994 р. стала правовою базою для розвитку авторитарного режиму О. Лукашенка, адже, незважаючи на існування певної системи стри-

мувань і противаг, баланс властей мав явний ухил у бік президентської її “левої частини”¹⁴”.

Наступ на демократію в Білорусії почався ще з червня 1994 р., коли прем’єр-міністр В. Кебич закрити незалежний тижневик “Свобода” та програми на радіо “Криниця” і “Білоруська молодіжна, за критику існуючої влади. За звинуваченням у “хабарництві” на лаві підсудних опинилися колишній міністр сільського господарства В. Леонов, В. Старовойтов, а згодом і прем’єр-міністр М. Чигир (очолював уряд республіки у 1994 – 1996 рр.). У вимушеній еміграції перебуває колишній лідер БНФ З. Позняк та колишній голова Верховної Ради С. Шарецький. Набула широкого застосування практика зникнення людей: зникли экс-голова Національного банку Т. Віннікова, колишній міністр внутрішніх справ Ю. Захаренко, голова Центрвиборчкому В. Гончар. Постраждали журналісти, які наважилися виступити проти існуючого режиму: ув’язнення П. Шеремета та ін. викликало обурення та осуд у суспільстві та міжнародних правових організаціях¹⁵. Проводячи паралель з Україною, нагадаємо “касетний скандал” та “справу Гонгадзе”, у замовленні вбивства журналіста опозиція звинуватила найвищих посадових осіб на чолі з Л. Кучмою.

Ставши біля керма країни, О. Лукашенко повною мірою став використовувати всі державні ресурси для закріплення особистої влади. У березні 1995 р. закінчувався термін повноважень білоруської Верховної Ради. Перед виборами були заборонені партійні списки, закриті опозиційні видання, проводилася пропаганда, яка спиралася на адміністративний ресурс. Вибори до парламенту проводилися разом з референдумом, на який виносилися питання про статус російської мови, відновлення герба і прапора БРСР (з невеликими змінами), право Президента розпустити парламент та про політико-економічну інтеграцію з Росією. За даними незалежних спостерігачів на референдумі відбулися масштабні фальсифікації: оголошено, що 50% населення взяло участь, тоді як насправді близько 25%. У результаті була змінена державна символіка, білоруська мова фактично втратила статус державної. Спираючись на результати референдуму, в квітні 1996 р. у Москві було підписано угоду про Співдружність Росії та Білорусі¹⁶.

Інакше поставилися до сфальсифікованого референдуму європейські держави. Організація з Безпеки і Співробітництва в Європі на конференції, що відбулась у Лісабоні (грудень 1996 р.), гостро засудила референдум та його наслідки і виключила Білорусь з числа асоційованих членів організації. Фальсифікація результатів референдуму призвела до міжнародної ізоляції республіки. Європейський парламент 7 жовтня 1999 р. ухвалив спеціальну резолюцію, в якій зазначалося, що Білорусь не йде шляхом демократичних перетворень, пролунали заклики до білоруської влади дотримуватись міжнародних стандартів щодо прав людини. Подальша співпраця між ЄС та Білоруссю можлива лише за умови глибинних політичних та економічних змін. США в особі посла Д.Спенгарда також заявили про неприйняття фальсифікації, а відновлення демократії можливе за умови вільних та справедливих виборів¹⁷.

Незважаючи на протест міжнародної спільноти, 9 січня 1996 р. розпочав свою роботу новообраний парламент республіки. До нього обрано 198 депутатів, ще 52 місця залишилися вакантними, отже, проводилися довибори, результати яких були також підробленими. Серед політичних партій та рухів найчисельніше представництво отримали комуністи та аграрії. Решта партій не мали достатнього впливу на діяльність законодавчого органу республіки. Білоруський Народний Фронт, який донедавна вважався найавторитетнішим об'єднанням правоцентристських сил, не отримав жодного мандата у Верховній Раді¹⁸.

Опозиція намагалась виправити ситуацію і у листопаді 1996 р. було ініційовано імпічмент і підписано конституційну угоду. Переговори стосовно імпічменту вели Голова Верховної Ради С. Шарецький, О. Лукашенко та голова Конституційного Суду Г. Цехиня. Під тиском Росії, інтереси якої представляли В. Черномирдін, Є. Строев, Г. Селєзньов, укладено угоду, метою якої було затримати голосування стосовно імпічменту на один день, а вже в неділю закінчився черговий референдум, результати якого без особливих зусиль були підроблені діючою владою¹⁹.

Наступного тижня все йшло за провладним сценарієм: депутатів не пустили в парламент; замість Верховної Ради створили Народні Збори, куди О. Лукашенко призначив депутатів. Прем'єр-

міністр М. Чигир подав у відставку, протестуючи проти свавілля Президента²⁰.

Події 1996 р. можна назвати конституційним переворотом: була скасована Конституція 1994 р., розпущено Верховну Раду і створено двопалатний парламент. Палата депутатів складалась з народних обранців Верховної Ради XIII скликання, а палата представників – з голів адміністрацій областей та Мінська. Президент отримав право призначати сенаторів, прем'єр-міністра та членів уряду, розпускати парламент, призначати половину членів Конституційного Суду з головою включно, голову Верховного Суду, Генерального прокурора, голову комітету державного контролю²¹.

Усі ці зміни відбулися як наслідок референдуму, тобто через формальну згоду народу. Нічого не заважало О. Лукашенку зміцнювати особистий політичний режим, а також проводити одну з обіцянок кампанії: тісну інтеграцію з Росією. 2 квітня 1997 р. О. Лукашенко і Б. Єльцин підписали у Москві договір про утворення Союзу Росії та Білорусі, а вже в грудні 1998 р. був підписаний третій договір у якому йшлося про єдину грошову одиницю, спільні оборону і уряд²².

Міжнародне співтовариство різко засудило дії О. Лукашенка: 7 жовтня 1999 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію про становище в Білорусії, де констатував: влада цієї країни не бажає йти демократичним шляхом, що перешкоджає економічній та політичній інтеграції у європейські структури²³.

На відміну від білоруських, президентські вибори в Україні у жовтні-листопаді 1999 р. були визнані іноземними спостерігачами та представниками міжнародних організацій демократичними. Вони принесли впевнену перемогу Л. Кучмі: у другому турі за нього проголосувало 56% виборців, тоді як за головного суперника – кандидата від комуністичної партії П. Симоненка – 38%. Варто зазначити, що у передвиборчій кампанії Л. Кучма вперше широко використав всі можливості адміністративного ресурсу.

На президентських виборах 2001 р. опозиція Білорусі сподівалася змінити політичну ситуацію на свою користь. Лідери В. Гончарик, А. Лебедько, С. Шушкевич, користуючись підтримкою своїх партій, провели передвиборчу кампанію, що само по собі майже неможливо зробити в умовах повної заангажованості переважної більшості

засобів масової інформації. Після проголошення підсумків (перемога О. Лукашенка із результатом 75% голосів) опозиція позбавилась ілюзії перемоги легальним шляхом. Влада змогла сфальсифікувати результати більш як на 25%, оголосити вибори такими, що відбулися, будучи впевненою у своїй міцності і якщо не підтримці народу, то у його байдужості і пасивності. Після цих подій білоруський політолог В. Карбалевиц писав: “Виходить, що білоруси голосують за цінності, які не змінюються, і суспільство самовідтворюється разом з режимом²⁴”. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши суспільні цінності тих верств населення, які підтримували О. Лукашенка. Отже, соціальна база режиму складалася з колгоспно-радгоспного селянства, міських робітників і службовців, які походять з того ж таки села. Їхня свідомість була змінена комуністичною ідеологією за роки радянського тоталітаризму. У ній присутні занижений рівень запитів, консерватизм, страх перед конкуренцією, пошук ворогів, культ авторитарного правителя, політична пасивність та покірність, індивідуальна пристосованість до будь-якої влади²⁵. Причини такої пасивності громадян і байдужості до політичних перетворень соціологи знаходять у незавершеності процесу формування білоруської нації. Білоруський селянин початку століття мав своєрідну народну культуру і спілкувався мовою, яка значно відрізнялася від російської літературної, але не рахував себе представником “білоруського народу” і не знав, що його мова – рівноцінна російській чи польській. Білоруський радянський міщанин практично нічим не відрізнявся культурою від російського, розмовляв, – і надалі говорить сьогодні, – по-російськи, білоруської не знає або знає погано. При цьому він чітко усвідомлював, що є білорусом, громадянином БРСР – рівноправної республіки і навіть членом ООН і що його рідна мова – білоруська²⁶. Російські соціологи Д. Фурман, О. Буховець називають незалежність, що звалилася на голову білорусам, не кривавою, але все ж трагедією: “Білоруси – працелюбні, чесні, спокійні люди. Якість робочої сили вища, ніж у сусідніх народів, більша нетерпимість до корупції, але білорусам заважає деяка “етнічна невизначеність”, проходить так зване “звикання до незалежності”, і навіть О. Лукашенко самим фактом свого існування створює звичку до особливої білоруської історії, особли-

вої держави²⁷”. Білоруські вчені і політики З. Позняк, А. Астапенко вважають свою націю хворою, неповноцінною, позбавленою національної свідомості, тому БНФ не має масової підтримки, яка присутня у інших народів і є рушійною силою державотворення²⁸.

Референдум 2004 р. перевершив усі попередні вибори своїм цинізмом і ступінню фальсифікації. Несподівано на 20% збільшилась заробітна плата у працівників бюджетної сфери, на 30% – піднялися пенсії, адже найактивнішими і найвідданішими виборцями залишаються дисципліновані пенсіонери.

Пропрацьовано навіть питання у бюлетенях, де першим пунктом нагадується про Президента, а у наступних – зміни до Конституції, а саме: до статті 81, з якої вилучено слова “не більш як на 2 терміни” (ліміт посадової особи на посту Президента). Білоруси, відповідаючи “так” на запитання “чи задоволені ви Президентом”, автоматично голосували за зміну Конституції, і легітимізацію існуючого режиму²⁹.

За даними незалежних спостерігачів, у Білорусі близько 7 млн. виборців, і лише 42% дали ствердну відповідь. Але Республіканський Союз Молоді (названий в народі “Лукомолом”) оголосив результати свого екзит-полу, де “за” висловилися 82% виборців, при явці 80%. На фоні масштабної фальсифікації порушення на зразок агітації у день голосування та недопуск незалежних спостерігачів – навіть не бралися до уваги³⁰.

18 жовтня 2004 р. у Мінську пройшов несанкціонований мітинг проти результатів референдуму та парламентських виборів. У ньому взяло участь близько 1500 чоловік: перекрили дорогу від резиденції Президента до центрального проспекту Мінська, вигукуючи гасла “Живи, Білорусь!” Мітинг було розігнано міліцією: 20 осіб заарештовано, 20-30 – отримали поранення внаслідок сутички³¹.

Передбачаючи подальший розвиток подій, російський журналіст В. Дубнов дав таку оцінку ситуації: “Білорусь – не полігон. Білорусь – наша спільна лабораторія, у якій експеримент вперше доведено до логічного завершення³²”. Вибори в Україні 2004 р. показали все різноманіття брудних технологій, нехтування законодавством і виборчим правом громадян, застосованих і ретельно відпрацьованих на виборах у Білорусі.

Провівши паралелі між політичними перетвореннями України та Білорусі, зазначимо, що є багато спільного між країнами, бути союзниками доцільно і природно. Про необхідність тіснішої співпраці пише білоруський вчений І. Бавков: “Поодинокі – Білорусь та Україна – болюче вириваються з посткомуністичного, постсоцевого, постколоніального простору... Разом – вони утворюють цивілізацію”³³. Знайшла відгук ця теза і в українській публіцистиці: “Українці і білоруси створені як природні союзники, – пише К. Бондаренко, – і в українців немає нікого ближчого за білорусів і навпаки”³⁴. Прагнення національно свідомої еліти двох країн до зближення, співпраця у сфері культури обов’язково вплине і на політичні відносини. З. Бжезінський спрогнозував, що “Помаранчева революція” дасть поштовх до демократичних перетворень на всьому пострадянському просторі. Можливо, саме Білорусь, всупереч песимістичним прогнозам, буде однією з перших країн, де відбудуться політичні трансформації, які повернуть країну на демократичний шлях розвитку.

Сьогодні режим О. Лукашенка ще має певний “запас міцності”: у Білорусі відсутня об’єднуюча національна ідея, а відповідно, і лідер. Економічний стан країни загалом задовольняє більшість населення. Рівень життя зростає, соціальні гарантії забезпечуються владою більш послідовно, ніж в Україні чи в Росії. Харизма О. Лукашенка і повна інформаційна ізоляція забезпечуватимуть Президентові і наступні перемоги на виборах, які будуть проходити під жорстким контролем діючої влади.

Незважаючи на періодичні “похолодання” і “потепління” у стосунках з Росією, Москва не відіграє великої ролі у внутрішній політиці Білорусі. Навпаки, О. Лукашенко використовує “тісні взаємозв’язки” з Росією у своїх передвиборчих кампаніях. Білорусь залишиться в “зоні впливу” Росії, своєрідним буфером з Європою та розширеним на схід НАТО, отже триватиме економічна допомога, співпраця.

“Президентська диктатура” досить своєрідна форма політичного правління, її основу становить харизма лідера, який прийшов до влади легітимним шляхом. У найближчому майбутньому зміна ситуації можлива за умови серйозних прорахунків чи усуненні

О. Лукашенка від управління державою. Але і у такому разі пройде чимало часу, коли Білорусь стане не декларативною, а насправді демократичною державою.

¹ Панчишин А. Білорусь сиротіє// “Політика і культура”. – 1999. – №13. – С. 12–13.

² Чернов В. Политический режим в постноябрьской Беларуси// Людина і політика. – 1999. – № 1. – С.50–56.

³ Кордун О. Стосунки президента та Конституційного суду як дзеркало білоруської демократії// Нова політика. – 1997.– №1. – С.8–11.

⁴ Карбалевич В. Білоруська модель посткомуністичних трансформацій// Політична думка. – 2000. – № 1. – С.18–42.

⁵ Грінкевич О., Чередніченко О. Феномен Олександра Лукашенка// Політична думка. – 2000. – № 2. – С. 112–130.

⁶ Дубнов В. Бульба – 3, или Батька ставит последнюю точку// Новое время. – № 43. – С. 6–12.

⁷ Фурман Д., Буховец О. Парадоксы белорусского самосознания и белорусская политика// Свободная мысль. – 1996. – № 1. – С. 57–75.

⁸ Бавков І. Білорусь – Україна: подорож на межу // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.232–234.

⁹ Бондаренко К. Земля нами здана без бою // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.260–268.

¹⁰ Смалянчук А. Білорусь у ХХ столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.241–253.

¹¹ Карбалевич В. Білоруська модель посткомуністичних трансформацій // Політична думка. – 2000. – № 1. – С.38.

¹² Грінкевич О., Чередніченко О. Феномен Олександра Лукашенка // Політична думка. – 2000. – № 2. – С.128.

¹³ Кордун О. Стосунки президента та конституційного суду як дзеркало білоруської демократії// Нова політика. – 1997. – № 1. – С.8.

¹⁴ Кордун О. Там само. – С.9.

¹⁵ Батенко Т.О. Лукашенко: спроба політичного портрета // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.266.

¹⁶ Дубнов В. Назв. праця. – С. 6.

¹⁷ Розанов А. Білорусь: вектори зовнішньої політики // “І” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.223.

¹⁸ Панчишин А. Білорусь сиротіє // Політика і культура. – 1999. – №13. – С.12.

¹⁹ Панчишин А. Там само. – С.13.

²⁰ Сімон Т. Крах парламентаризму в Білорусі, Росії, Україні // Політична думка. – 2000. – № 2. – С.60.

²¹ Сімон Т. Там само. – С.62.

²² Смалянчук А. Білорусь у ХХ столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики // “Г” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.251.

²³ <http://www.europarl.eu>

²⁴ Карбалевич В. Білоруська модель посткомуністичних трансформацій // Політична думка. – 2000. – № 1. – С.39.

²⁵ Чернов В. Политический режим в постноябрьской Беларуси // Людина і політика. – 1999. – № 1. – С.50.

²⁶ Фурман Д., Буховец О. Парадоксы белорусского самосознания// Дружба народов. – 1996. – № 6. – С.120.

²⁷ Фурман Д., Буховец О. Там само. – С.121.

²⁸ Фурман Д., Буховец О. Белорусское самосознание и белорусская политика // Свободная мысль. – 1996. – № 1. – С.58.

²⁹ Дубнов В. Бульба – 3, или Батька ставит последнюю точку // Новое время. – № 43. – С. 9.

³⁰ Дубнов В. Там же. – С.10.

³¹ <http://www.newsinfo.ru>.

³² Дубнов В. Бульба – 3, или Батька ставит последнюю точку// Новое время. – № 43. – С.12.

³³ Бавков І. Білорусь – Україна: подорож на межу // “Г” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.234.

³⁴ Бондаренко К. Земля нами здана без бою // “Г” Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 18. – С.2.